

<p>ULUSLARARASI DİL, EDEBİYAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ</p> <p>INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE, LITERATURE AND CULTURE RESEARCHES</p> <p>МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИХ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ</p>	Cilt: 3, Sayı: 2, 2020
	Vol: 3, Issue: 2, 2020
	Sayfa – Page: 160-182
	E-ISSN: 2667-4262
	

RİSÂLETÜ’N-NUSHİYYE’DE *Kİ* / *KİM* BAĞLAÇLARININ KULLANILIŞI

THE USE OF *Kİ* / *KİM* CONJUCTIONS IN RİSÂLETÜ’N-NUSHİYYE

Ahmet ÇAL*

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p>✉ Geliş: 17.08.2020</p> <p>✓ Kabul: 11.11.2020</p> <p>Anahtar Kelimeler: Risâletü’n-Nushiyye, ki ve kim bağlaçları, Eski Anadolu Türkçesi, temel cümle, yan cümle.</p> <p>Araştırma Makalesi</p>	<p>Türkçe temel yapısı itibariyle bağlaçların az kullanıldığı bir dildir. Türkçede yardımcı cümlelerin kuruluşunda kullanılan bağlaçlar, Türklerin ilk karşılaştıkları milletlerin dillerinden alınarak Türkçeye aktarılmıştır. Türkçede eskiden beri var olan <i>kaçan</i>, <i>kayru</i>, <i>kim</i>, <i>ne</i> gibi kelimelere yabancı dillerdeki yardımcı cümleleri bağlamak için yeni anlamlar verilmiştir. Türkçenin çeşitli şartlar altında başka dil ve kültürlerin etkisinde kalması Türkçeye birtakım bağlaçların girmesine de yol açmıştır. Özellikle İslamiyet’in kabulünden sonra Türkçeye, Arapça ve Farsçadan bazı edat ve bağlaçların girdiği görülmektedir. Bu bağlaçlardan biri de Farsçadan dilimize girmiş olan <i>ki</i> bağlacıdır. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde sıkça kullanılan <i>ki</i> bağlacı genellikle pekiştirme, kuvvetlendirme, sebep-sonuç, açıklama vs. fonksiyonlar üstlenerek yardımcı cümle ile temel cümle arasında bağlantı kurmuştur. Eski Türkçeden beri Türkçenin her döneminde kullanılan <i>kim</i> soru zamiri, <i>ki</i>’nin etkisiyle Eski Anadolu Türkçesi döneminde soru zamiri işlevinin yanında bağlaç fonksiyonu da kazanmıştır. Bu çalışmada XIII. ve XIV. yüzyıl edebiyatının önemli mesnevilerinden biri olan Risâletü’n-Nushiyye adlı eserdeki <i>ki</i> ve <i>kim</i> bağlaçlarının kullanımı ve işlevleri üzerinde durulacaktır.</p>
ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>✉ Received: 17.08.2020</p> <p>✓ Accepted: 11.11.2020</p> <p>Keywords: Risâletü’n-Nushiyye, conjunctions of <i>ki</i> and <i>kim</i>, Old Anatolia Turkish, main clause, subordinate sentence.</p> <p>Research Article</p>	<p>Turkish is a language in which conjunctions are rarely used due to its basic structure. The conjunctions used in the establishment of auxiliary sentences in Turkish were taken from the languages of the nations which Turks first encountered, and transferred to Turkish. The words such as <i>kaçan</i>, <i>kayru</i>, <i>kim</i>, and <i>ne</i> which existing in Turkish for a long time, have been given new meanings to connect auxiliary sentences in foreign languages. The influence of Turkish by other languages and cultures under various conditions has also led to the addition of some conjunctions to Turkish. Especially after the adoption of Islam, it is seen that some prepositions and conjunctions from Arabic and Persian entered Turkish. One of these conjunctions is <i>ki</i> which has entered our language from Persian. Especially in the Old Anatolian Turkish period, the conjunction <i>ki</i> is often used to consolidate, reinforce, cause-effect, explanation, etc. has established a connection between the auxiliary sentence and the basic sentence by taking over functions. <i>Kim</i> interrogative pronoun, which has been used in every period of Turkish since ancient Turkish, has gained the function of conjunction in addition to its interrogative function in the Old Anatolian Turkish period with the influence of <i>ki</i>.</p> <p>In this study, the use and functions of <i>ki</i> and <i>kim</i> conjunctions in Risâletü’n-Nushiyye, one of the important mesnevi of XIII. and XIV. century literature will be discussed.</p>

* Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Seydişehir Meslek Yüksekokulu, Konya / Türkiye. E-mail: ahmetcal42@gmail.com.

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9000-4205>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To site this article (APA):

Çal, Ahmet (2020). Risâletü’n-Nushiyye’de *Ki* / *Kim* Bağlaçlarının Kullanılışı. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD)*, 3 (2): 160-182. DOI: <http://dx.doi.org/10.37999/udekad.781441>.

Extended Abstract

That does not have any meaning alone; Words that link co-attendant words, phrases, or sentences are called conjunctions. Conjunctions have an important place in Turkish sentence constructions. However, Turkish is a language in which conjunctions are rarely used due to its general structure. It is known that conjunctions were not used in the Old Turkish period. It is determined that even many conjunctions that are Turkish in terms of the structure today are taken from other word classes.

After the adoption of Islam, especially as a result of transferring works through translation, there has been an increase in the number of conjunctions transmitted from Persian to our language. One of these conjunctions is *ki*. The conjunction *ki* has been used as conjunction linking compound sentences both in Turkish developed in the Anatolian region and Harezmi Turkish in Central Asia. Besides, starting from the periods when Persian influenced Turkish, under the influence of the conjunction *ki* passed from Persian, *kim* interrogative pronoun in Turkish also gained the quality of being conjunction and continued until the XIX. century in Ottoman written language. *Kim* undertook all his duties under the influence of *ki*, was used together with that in the early periods of Western Turkish, but later on, with the widespread adoption of *ki*, the conjunction function lost its place to *ki* and continued to be used only as a question pronoun.

Ki and *kim* are conjunctions that connect two elements in compound sentences. Sentences with *ki* and *kim* consist of a basic sentence and an auxiliary sentence that completes this sentence in various ways. While the auxiliary sentence is sometimes directly linked to the basic sentence and becomes a complementary element of the predicate, sometimes it becomes an element that indicates, complements, and qualifies by connecting to one of the noun elements of the basic sentence. At the same time, *ki* is a reinforcement preposition that connects the ending element to an explanation and conclusion sentence, an auxiliary sentence. But in this structure, the main element precedes the auxiliary element. This is against the syntax of Turkish. Therefore, compound sentences with *ki* are foreign to Turkish in terms of the establishment.

In this study, the use of *ki* and *kim* conjunctions in the work named *Risâletü'n-Nushiyye*, which belongs to the period of Old Anatolian Turkish and has the feature of a counsel, will be emphasized. The work, consisting of 600 couplets, has more than one copy.

While advising people in the work written by Yunus Emre, the language was also used very effectively. Various conjunctions have also been used frequently while establishing a connection between related sentences. Two of these are *ki* and *kim* conjunctions. *Ki* was used as conjunction 75 times and *kim* was used as conjunction 61 times in 600 couplets in the work. In verses 25., 377., 463., 480. and 598, *ki*, and *kim* are used as conjunction twice. Besides, *kim* has a pronoun in the work is also used a lot. *Ki*, which expresses doubts, hesitations, predictions and comes from *erki* in Old Turkish, has not been encountered. It has been determined that *ki* / *kim* conjunctions in the *Risâletü'n-Nushiyye* are used in 17 different functions.

The conjunctions of *ki* and *kim* in the *Risâletü'n-Nushiyye* are quite high. In the work, which consists of 600 couplets, the words *ki* and *kim* were used 136 times as conjunction. This shows that these conjunctions are used almost once in every 4 couplets. In 81 of these, *ki* and *kim* are the complement of the basic sentence, the object in 14, the subject in 2, the predicate in 4. *Ki* and *kim*, which reinforce other words in 6 examples, report probability in 2 examples.

In 13 examples and literally in 2 examples, it establishes a relationship between sentences with the meaning of da / de. While linking the sentences with the opposite expression in 3 examples, it served as an explanation in 9 examples.

Ki and kim conjunctions were used as subject 32 times, object 14 times, complement (adverb) 15 times, indirect object 20 times, and predicate 20 times of the auxiliary sentence.

1. Giriş

Tek başlarına bir anlamları olmayan; eş görevli sözcükleri, kelime gruplarını ya da cümleleri birbirine bağlayan sözcüklere bağlaç denir. Türkçe cümle kuruluşlarında bağlaçlar önemli bir yer tutar (Hacıeminoğlu 2015: 112). Bununla birlikte Türkçe, genel yapısı itibariyle bağlaçların az kullanıldığı bir dildir. Eski Türkçe döneminde bağlaç kullanılmadığı da bilinmektedir (Korkmaz 2017: 620). Bugün yapı bakımından Türkçe olan birçok bağlacın bile aslında başka kelime sınıflarından alındıkları tespit edilmektedir. VIII. asırda yerleşik hayata geçen Uygurlar, Soğud ve Tohar gibi İranlı milletlerin dillerindeki bağlaçları alarak Türkçede bulunan *kaçan*, *kanyu*, *kim*, *ne* gibi kelimelere yeni anlamlar vermiş, temel düşünceyi farklı yönlerden tamamlamaya çalışmışlardır (Tokatlı 2005: 134; Savran 2003: 225). İslamiyet'in kabulünden sonra özellikle çeviri yoluyla eser aktarma neticesinde dilimize Farsçadan geçen bağlaçların sayısında bir artış olmuştur. Bu bağlaçlardan biri de *ki* bağlacıdır. *Ki* bağlacı hem Anadolu bölgesinde gelişen Türkçede hem de Orta Asyadaki Harezmi Türkçesinde birleşik cümleleri birbirine bağlayan bir bağlaç olarak kullanılmıştır (Eckmann 1959: 27, Aktan 2006: 53). Ayrıca, Farsçanın Türkçeye etki ettiği devirlerden başlayarak, Farsçadan geçme *ki* bağlacının etkisi altında, Türkçedeki *kim* soru zamiri de bir bağlaç olma niteliği kazanmış ve Osmanlı yazı dilinde XIX. yüzyıla kadar süregelmiştir (Korkmaz 2017: 620-621, Tokatlı 2005: 134). *Ki*'nin etkisiyle onun bütün görevlerini üstlenen *kim*, Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde *ki* ile birlikte kullanılmasına rağmen, sonradan *ki*'nin yaygınlaşıp benimsenmesiyle bağlaç fonksiyonunu kaybederek yerini *ki*'ye bırakmış ve yalnızca soru zamiri olarak kullanılmaya devam etmiştir (Özkan 2004: 244). Bugün tek başına bağlaç olarak kullanılmayan *kim*, bu fonksiyonunu *nitekim* bağlacında sürdürmektedir (Aksan 2005: 66-67).

Ki ve *kim* birleşik yapıları cümlelerdeki iki unsuru birbirine bağlayan bir bağlaçtır (Tokatlı 2005: 134). *Ki* ve *kim*'li cümleler bir temel cümleyle bu cümleyi çeşitli yönlerden tamamlayan bir yardımcı cümleden meydana gelirler. Yardımcı cümle bazen doğrudan temel cümleye bağlanıp yüklem tamamlayıcı bir unsur olurken bazen de temel cümle isim unsurlarından birine bağlanarak onu belirten, tamamlayan, niteleyen bir unsur olur (Eckmann 1959: 27).

Ki aynı zamanda sonuna geldiği unsuru bir açıklama ve sonuç cümlesine, bir yardımcı cümleye bağlayan kuvvetlendirme edatıdır. *Ki*'den önce isim, edat veya fiil gelebilir. Asıl cümleyi pekiştirmek, ona dikkat çekmek için *ki*'ye bağlı bir yardımcı cümleden faydalanılır (Ergin 1981: 362). Fakat bu yapıda, asıl unsur, yardımcı unsurdan önce gelir. Bu ise Türkçenin sözdizimine aykırıdır. Bundan dolayı *ki*'li birleşik cümleler kuruluş bakımından Türkçeye yabancıdırlar (Tulum 1978: 16).

Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan ve bir nasihatname özelliği gösteren **Risâletü'n-Nushiyye** adlı eserde kullanılan *ki* ve *kim* bağlaçlarının kullanımı üzerinde durulacaktır. 600 beyitten oluşan eserin birden fazla nüshası vardır. Her nüshada beyitler arasında belirli farklılıkların olduğu görülmektedir. Çalışmamızdaki örnekler Mustafa Tatçı'nın *Yunus Emre Divânı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin* adlı çalışmasından alınmıştır. Tatçı, bu

çalışmasında Süleymaniye Kütüphanesindeki Fatih nüshasını esas almış ve **Risâletü'n-Nushiyye**'nin diğer nüshalarıyla Fatih nüshası arasındaki farklılıkları tenkitli olarak yayımlamıştır. Dolayısıyla çalışmamızın temelini de Fatih nüshası oluşturmaktadır. Ancak Fatih nüshasında olmadığı hâlde içinde *ki* ve *kim* bağlaçları bulunan beyitler de mevcuttur. Bu beyitler Tatçı'nın vermiş olduğu beyit numarasına göre çalışmaya dâhil edilmiştir.

Yunus Emre tarafından yazılan ve didaktik bir nitelik taşıyan **Risâletü'n-Nushiyye** XIII. ve XIV. yüzyıl Türk edebiyatının mesnevi türünde yazılmış ilk ve en güzel örneklerinden biridir (Tatçı 1991: 3). Anadolu Türklüğünün hayatından alınan motiflerle süslenen risâle bu dönemde yazılan diğer nasihatnamelerden farklı olarak kendine özgü birtakım özellikler göstermektedir. Eserin yazımında kullanılan sade Türkçe, Yunus'tan sonra gelen birçok şâiri de önemli ölçüde etkilemiştir. Eser aynı zamanda çok güzel bir sembolizm ve allegori ile oluşturulmuştur. Risâletü'n-Nushiyye'de genel itibarıyla Ruh ve Akıl, Kibir ve Kanaat, Buşu (öfke) ve Gazâb (gazap), Sabır, Buhl (cimrilik) ve Hased (kıskançlık), Gaybet (gıybet) ve Bühtân (iftira) olmak üzere 6 konu işlenmektedir. Yunus bu konuları işlerken insanlara öğüt vermeyi amaçlamaktadır. Onun öğüdü insanı Hakk'a ulaştırmak içindir (Tatçı 1991: 2-3). Risâletü'n-Nushiyye'de insanın kendi nefsi ile yaptığı mücadele ön plandadır. Mutasavvıflara göre insanı kötü olmaya ve kötülük yapmaya sevk eden şey nefistir. (Sağlam 2017: 350).

Yunus Emre insanlara öğüt verirken dili de son derece etkili kullanmıştır. Birbiriyle alakalı cümleler arasında bağlantı kurarken çeşitli bağlaçlardan da sıkça faydalanmıştır. Bunlardan ikisi *ki* ve *kim* bağlaçlarıdır. Eserdeki 600 beyitte 75 defa *ki*, 61 defa de *kim* bağlaç olarak kullanılmıştır. 25., 377., 463., 480. ve 598. beyitlerde *ki / kim* bağlaç olarak 2 defa kullanılmıştır. Bunun yanında eserde zamir olan *kim* de çokça kullanılmıştır. Şüphe, tereddüt, tahmin bildiren ve Eski Türkçedeki *erki*'den gelen *ki*'ye ise rastlanmamıştır.

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki / kim* bağlaçlarının 17 farklı işlevde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

2. Yardımcı Cümleyi Özne İlgisiyle Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Eserde, yardımcı cümleyi özne ilgisiyle temel cümleye bağlayan 2 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerde özneler hem yardımcı cümlenin hem de temel cümlenin öznesi konumundadır.

2.1. Yardımcı Cümlenin Öznesi Olanlar:

52. “Olun **kim** yiri yurdu onda ola

Pes anun kişileri kanda ola”

Yeri yurdu cehennemde¹ olan kişilerin benzeri nerede olur?

401. “Çü ‘âciz kendü dahı kendözinden

Ki şad olan olur gussa yüzünden”

Kendi bile kendi özünden âciz olduğu için mutlu olan onun yüzünden kederli olur.

3. Yardımcı Cümleyi Nesne İlgisiyle Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Eserde, *ki* ve *kim* bağlaçlarının yardımcı cümleyi nesne ilgisiyle temel cümleye bağladığı 12 örnek vardır. *Ki* ve *kim*'in bağlı olduğu öge bu 12 örneğin 4'ünde yardımcı cümlenin öznesi,

¹ Cehennem 51. beyitte geçmektedir.

2'sinde nesnesi, 2'sinde tümleci, 2'sinde yer tamlayıcısı, 2'sinde de yüklemi olarak kullanılmıştır.

3.1. Yardımcı Cümlelerin Öznesi Olanlar:

213. “Bilürem anı **kim** tâ'atı yokdur²

Hem ilde-şarda adı sanı yokdur”

Hem onun itaatinin olmadığını hem de şehirde (halk içinde) iyi sıfatının olmadığını bilirim.

390. “Kıyâmete degin yir yutıgider

Gör imdi **ki** kıyâmet ana n'ider”

Yer onu (Kârûn'u) kıyamete kadar yutup gitti, kıyametin ona ne yaptığını şimdi gör.

463. “Hisâbın her kişi kim bunda virdi

Gümânsuz bil **kim** ol Hakk'ına irdi”

Kişi hesabını burada verse, şüphesiz onun Hakk'ına kavuştuğunu bil.

598. “İ gâfil bil **ki** 'ömrün geçesidür

Ecel kim ire 'aybun açasıdur”

Ey gafil ömrünün geçeceğini bil, ecel gelerek ayıbını meydana çıkaracaktır.

3.2. Yardımcı Cümlelerin Nesnesi Olanlar:

21. “Gör imdi **kim** seni kime taparsın

Kime kapu açup kime yaparsın”

Sen, şimdi kime taptağını, kime kapı açıp kapattığını gör.

455. “Hisâbı her kimün yârına kaldı

Tut eyle **kim** balığı taşa saldı”

Her kimin hesabı yarına kalırsa, balığı taşa saldağını farz et.

3.3. Yardımcı Cümlelerin Tümleci (Zarf) Olanlar:

276. “Ayıdur sabr **kim** tiz tutsun anı

Harâb itdi ili anun ziyânı”

Sabrın onu çabuk tutmasını söyler, onun kaybı şehri harap etti.

424. “Bu murdâr gördiler **kim** taşra düşdi

Bahîller it gibi çep-çevre üşdi”

Bu pis (leşin) dışarı düştüğünü ve cimrilerin it gibi onun etrafına üşüşüğünü gördüler.

3.4. Yardımcı Cümlelerin Yer Tamlayıcısı Olanlar:

411. “Diler **kim** buhl elinden kurtıla ol

² “Tâ'atı yokdur” yardımcı cümlesinde *kim*'in bağlı olduğu “tâ'atı” sözcüğü cümlelerin öznesidir.

‘İyân ola ana Hak’dan yana yol”

O, cimriliğin elinden kurtulmayı ve Hak’tan yana bir yolun ona aşikâr olmasını ister.

416. “Dilerem **kim** bana feryâd iresin

Bu güç görmüş kişiye dâd viresin”

Bana feryat edip bu zorluk görmüş kişiye ihsan vermeni dilerim.

3.5. Yardımcı Cümlelerin Yüklemi Olanlar:

403. “Kimesneye dimez **kim** kancaru yol

Meger Belî deminde lâ didi ol”

Yol ne tarafadır kimseye söylemez, o meğer “Evet”, deminde “Hayır” demiş.

410. “Dimiş ‘âlem için bir nazar ıssı

Ki dutmaz anı illâ bir ‘âr ıssı”

Bir nazar sahibi, âlem için “Hayâ sahibi birinden başkası onu tutamaz.” demiş.

4. Yardımcı Cümleyi Yüklem İsmi İlgisiyle Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Yüklem cümleleri, yüklem isminin cümle şeklinde genişletilmiş biçimidir (Savran 2003: 226; Aktan 2006: 55). Eserde, *ki* ve *kim* bağlaçlarının yardımcı cümleyi yüklem ismi göreviyle temel cümleye bağladığı 3 örneğe rastlanmıştır. *Ki* ve *kim*’in bağlı olduğu öge bu örneklerin 2’sinde aynı zamanda yardımcı cümlelerin öznesi, 1 örnekte ise nesnesi durumundadır.

4.1. Yardımcı Cümlelerin Öznesi Olanlar:

24. “Nişânları bu **kim** yüzleri kara

Bu nefrîn ü şikâyet kanda vara”

Nişanları yüzlerinin karalığıdır, bu nefret ve şikâyet nereye varacak.

118. “Çü sensin düşmenün dostun kim ola

Ki yavuz hu durur sana havâle”

Bu kötü huyun³ sana engeldir, çünkü düşmanın sensin. Dostun kim ola?

395. “Ne çâredür **ki** buhlı göre anı

Geçüp boynına tar oldu cihânı”

Cimri, dünyasının boymuna geçip dar olduğunu gördüğünde ne çaredir.

4.2. Yardımcı Cümlelerin Nesnesi Olanlar:

19. “İki sultân durur sana havâle

Diler her birisi **kim** mülki ala”

Her birisi mülkü almayı isteyen, sana gönderilmiş iki sultan vardır.

³ Burada kötü huydan kasıt kibirdir.

5. Yardımcı Cümleyi Sebep İlgisiyle “zira”, “çünkü”, “-dİĞİ için” Anlamlarıyla Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Temel cümle faaliyetinin nedenini bildiren cümlelere sebep cümlesi denir (Savran 2003: 232). Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* ve *kim* bağlaçlarının yardımcı cümleyi sebep ilgisiyle temel cümleye bağladığı örneklere sıkça rastlanmaktadır. Zira yazılış amacı insanlara öğüt vermek olan bir eserde sebep-sonuç ilişkisine bağlı cümlelerin sayıca fazla olması gayet doğaldır. Eserde *ki* ve *kim* bağlaçlarına bağlı 26 cümle sebep bildirmektedir. Bu 26 cümlenin tamamında *ki* ve *kim* bağlaçlarının bağlı olduğu cümle temel cümlenin tümleci (zarf) durumundadır. Yardımcı cümle açısından değerlendirilecek olursa *ki* ve *kim* bağlaçlarının bağlı olduğu ögelerden 12'si yardımcı cümlenin öznesi, 3'ü nesnesi, 7'si tümleci (zarf), 2'si yer tamlayıcısı, 2'si de yüklemi durumundadır.

5.1. Yardımcı Cümlenin Öznesi Olanlar:

36. “Ki sevdiğünden öte menzilün yok

Asıl ma'nî budur söz kelecî çok”

*Sevdiğinden başka gidecek yerin **olmadığı için**, söz çok olsa da asıl mana budur.*

37. “Bu yolda da'vî sığmaz ma'nî gerek

Neyi **kim** severisen anı gerek”

*Bu yolda iddia etmenin (zıtlaşmanın) yeri yok, mana gereklidir (vardır); **çünkü** her neyi seversen sana o gerekli (yâr) 'dir.*

98. “Kapu gözet kapu ko dip gözetme

Ki devlet kapudadur koma gitme”

*Alçak gönüllü ol, yüseklere heves etme; mutluluk alçak gönüllülükte **olduğu için** bırakıp gitme.*

190.” Kim ola bencileyin câna kıyar

Meger **kim** ben olam merdâne kıyar”

*Cana, benim gibi kim kıyabilir? **Zira** mertlere kıyan sadece ben olurum.*

197. “İşidenler kaçır benim sözümden

Ki ben de korkaram uş kendözümden”

*İşitenler benim sözümden kaçır, **zira** ben bile kendi özümden korkarım.*

243. “Kamusından sana ol ola yigrek

Ki dosta tâ'atun gizlüsü gerek”

*Dosta (Allah'a) taatin gizlisi efdal **olduğu için** o (bu tarz ibadet) hepsinden daha iyidir.*

281. “Fidâ cânım sana iy sabr eyesi

Ki sabr oldı benim cânım gıdası”

*Ey sabır sahibi, sabır benim canımın gıdası **olduğu için** sana can fedadır.*

285. “Anunçün sabrdur 'atâ-yı devlet

Ki sabr eyler kamu müfsidleri mâî”

Sabır, tüm bozguncuları mat ettiği için mutluluk ihsanıdır.

409. “Özün bilmege **kim** mikdârı yokdur

Ona var dimenüz bilün o yokdur”

*Kendisini bilmesinin kıymeti **olmadığı için** ona var demeyin, bilin ki o yoktur.*

431. “Kamu ‘ilm ü ‘amel bir terke değmez

Ki terki olmayan bir berke değmez”

*Bütün ilim ve ameller, (dünyayı) terk etmeye erişemez; **zira** (dünyayı) terk etmeyen sağlam bir yere erişemez.*

484. “Eger varısa ‘aklun gaybeti ko

Ki gaybet koyanun haznesi tolu”

*Eğer aklın varsa gaybeti bırak, **zira** gaybeti bırakanın hazinesi dolar.*

504. “Şeker sevme **ki** ol Mısır’da biter

Neyi kim severise anda yiter”

*Şeker sevme **zira** o Mısır’da yetişir, kim neyi severse onda kaybolur.*

5.2. Yardımcı Cümlelerin Nesnesi Olanlar:

299. “Çü çekdiler kogayı çıkdı taşra

Zihî devletlü **kim** sabrı başara”

*(Hz. Yusuf) Sabırlı olmayı **başardığı için** ne hoş bahtlıdır, çünkü kovayı çektiler, (kuyudan) dışarı çıktı.*

438. “**Ki** yüz bin yögrügi bir sâhi utdı

Bu meydân öndülin ol aldı gitdi”

*Yüz bin Yörük’ü bir cömert **yendiği için** bu meydan ödülünü alıp gitti.*

536. “Anunçün hâlidür cân yimişinden

Ki gözin ıramaz dünyâ işinden”

*Gözünü dünya işinden **ayıramadığı için** can yemişinden yoksundur.*

5.3. Yardımcı Cümlelerin Tümleci (Zarf) Olanlar:

188. “Benüm ileyüme kim katlanısar

Kim hışmumdan deniz oda yanısar”

*Benim önümde kim dayanabilir? **Zira** hışmumdan deniz ateşte yanar.*

240. “Bu vechile niçesi olısar hâl

Ki hiç eyü ‘amel yok toludur kâl”

*Bu cihetle hâlin nasıl olacak? **Zira** hiç iyi işin yok, sözün boldur.*

302. “Sabır kimdeyse ol ‘Arş’a süner

Ki sabr içre bulunur dürlü hüner”

Sabır kimdeyse o Arşa çıkar, zira sabır içinde türlü hüner bulunur.

303. “Sana her hâlile sabır gerek hoş

Ki sabırla kılurlar kahrı hem nûş”

Kahr, sabırla zevküsefa kılındığı için sana her hâlde hoş bir sabır gerekir.

309. “Sabırsuz kişilerün dirliği ham

Ki sabırla eyü olur ser-encâm”

Sabırsuz kişilerin hayatı, yaşayışı hamdır, zira bir işin sonu sabırla iyi olur.

325. “Şeker yirise dadı dalı yokdur

Ki tadlu dirliğile hâli yokdur”

Şeker yese bile tadı yoktur zira tatlı bir hayat için hâli yoktur.

331. “Bu ne kuteh nazar bu ne firâset

Ki bir dem olmadun kendünle halvet”

Bu ne kısa bakış, bu ne anlayış? Zira bir dem kendinle yalnız kalmadın.

5.4. Yardımcı Cümlelerin Yer Tamlayıcısı Olanlar:

76. “N’idem dimek ırag oldı bulardan

Ki ‘ömr ü rızka ol durur payândan”

Sonunda ömür ve rızka O (Allah) karar verdiği için “Ne yapayım?” demek bunlara uzak oldu.

377. “Didi ki bunca mâli virimeyem

Meger **kim** yir yüzinde yürimeyem”

(Kârûn) Dedi: Bunca malı veremem, zira (verirsem) yeryüzünde yürüyemem.

5.5. Yardımcı Cümlelerin Yükleme Olanlar:

333. “Ko sevme dünyeyi **kim** kala senden

Dilersen dilemezsen ala senden”

Bırak dünyayı sevme, zira senden geride kalır; istesen de istemesen de senden alınır.

491. “Sakın katran kabını koyma balı

Ki nâzük yirdedür dostun visâli”

Sakın balı katran kabına koyma, zira dostun kavuşması nazik yerdedir.

6. Yardımcı Cümleyi Netice, Sonuç İlgisiyle “böylece”, “bundan dolayı” Anlamları İle Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Temel cümledeki hareketin neticesini belirten yardımcı cümlelere sonuç cümlesi denir (Savran 2003: 232). Yani bu cümleler temel cümlenin yüklemine sonuç bakımından tamamlar. *Ki*'nin Türkçedeki sonuç ve açıklama işlevi çok kuvvetlidir. Öyle ki bazen sonuç ve açıklama muhayyileye bırakılarak yardımcı cümlelerin kullanılmadığı da görülmektedir (Ergin 1981: 362). Eserde *ki* ve *kim* bağlaçlarına bağlı 13 sonuç cümlesi bulunmaktadır. Bu 13 cümlenin tamamında *ki* ve *kim* bağlaçlarının bağlı olduğu cümle temel cümlenin tümleci (zarf) durumundadır. Yardımcı cümle açısından değerlendirilecek olursa *ki* ve *kim* bağlaçlarının bağlı olduğu öğelerden 4'ü yardımcı cümlenin öznesi, 1'i nesnesi, 3'ü tümleci (zarf), 2'si yer tamlayıcısı, 3'ü de yardımcı cümlenin yüklemidir.

6.1. Yardımcı Cümlenin Öznesi Olanlar:

172. "Aşaklık 'âlemün bünyâdı oldu

Ki her ne varısa ana düzül-di"

Tevazu âlemin temeli oldu, böylece her ne varsa ona göre düzenlendi.

384. "Koyıcak yir anı girü yoyıldı

Vay ol kişiye **kim** ol darb urul-di"

Yer onu bırakınca (yeminini) tekrar bozdu böylece o (Kârûn) darbeyi yedi, vay o kişiye.

483. "Kişinün hayzıdur agzında gaybet

Ki gaybet söyleyen bulmaya rahmet"

Ağızdaki gıybet kişinin pisliğidir, bundan dolayı gıybet söyleyen rahmet bulmasın.

550. "Kimesne suçıçün kimse kınanmaz

Ki ayruklar suçu senden sorılmaz"

Bir başkasının suçu yüzünden kimse kınanmaz, bundan dolayı başkalarının suçu senden sorulmaz.

6.2. Yardımcı Cümlenin Nesnesi Olanlar:

337. "Haselden kişi ne fâyide görür

Neye **kim** lâyükısan Tanrı virür"

Kişi hasetlikten ne fayda görür? Böylece neye layıksan Allah verir.

6.3. Yardımcı Cümlenin Tümleci (Zarf) Olanlar:

81. "Hakîkat bunlar ölmezler kalurlar

Ki her dem yiniden kısmet alurlar"

Bunlar gerçekte ölmeyip kalırlar, böylece her dem yeniden kısmet alırlar.

296. "İrürdi devlete ol sabr-ı 'âlî

Ki sabrıla hoş oldu cümle hâli"

Büyük sabırla saadete kavuştu, böylece cümle hâli sabırla hoş oldu.

475. "Çü dost anun olupdur her nefesde

Ki dostsuz cân kuşu turmaz kafesde”

*Dost her nefeste onunla olur **bundan dolayı** can kuşu kafeste durmaz.*

6.4. Yardımcı Cümlelerin Yer Tamlayıcısı Olanlar:

441. “Sahî bir kişidir Uçmag’a bakmaz

Ki tâc u hülleye hûriye akmaz”

*Cömert bir kişi cennete bakmaz, **bundan dolayı** (gönlü) taç, cennet elbisesi ve huriye akmaz.*

442. “Anı tuyanlara ne Cennet ü Hûr

Ki terke girene ne Hûr ne Kusûr”

*Onu duyanlar için ne cennet ne huri (önemlidir) **bundan dolayı** (dünyayı) terk edene, ne huriler ne de köşkler (gereklidir.)*

6.5. Yardımcı Cümlelerin Yükleme Olanlar:

97. “Tekebbür olmagıl **kim** söğülesin

Sürükmişler bile hem birikesin”

*Kibirli olma **böylece** küfre girersin, kovulmuşlarla bir olursun.*

158. “Bu alçaklık akuban ırmag oldı

Ki bellüdür denize varmag oldı”

*Bu tevazu, akıp ırmak oldu; **böylece** (niyetinin) denize varmak olduğu bellidir.*

582. “İki ‘âlem bir oddur bir nazarda

Ki birdür togruya imrûz u ferdâ”

*İki âlem bir bakışta bir ateştir, **bundan dolayı** doğru olana bugün de yarın da birdir.*

7. Yardımcı Cümleyi Amaç, Maksat, Gaye İlgisiyle “diye”, “-mAsı için”, “-mAk için” Anlamlarıyla Temel Cümleyle Bağlayan Örnekler:

Amaç cümlesi, temel cümledeki yüklem anlamını ileriye yönelik hedef yönüyle tamamlayan yan cümledir (Eckmann 1959: 43). Bu cümleler, temel cümle faaliyetinin hangi hedef doğrultusunda ve nasıl bir maksatla vuku bulduğunu belirtir (Savran 2003: 231). Eserde, 12 cümlede *ki* ve *kim* bağlaçları yardımcı cümleyi amaç, maksat ilgisiyle temel cümleyle bağlamaktadır. Bu cümlelerin tamamında yardımcı cümle, temel cümlelerin tümleci (zarf) durumundadır. Yardımcı cümleye baktığımızda *ki* ve *kim* bağlaçları 1 cümlede özneye, 4 cümlede nesneye, 1 cümlede tümlece (zarf), 2 cümlede yer tamlayıcısına ve 4 cümlede ise yükleme bağlıdır.

7.1. Yardımcı Cümlelerin Öznesi Olanlar:

470. “Güzin it dünyâda bir eyü yoldaş

Ki bu nefsün pelidi çekmeye baş”

*Bu nefis ağacının baş **çekmemesi için** dünyada iyi bir yoldaş seç.*

7.2. Yardımcı Cümlelerin Nesnesi Olanlar:

176. “Casûs ‘akla varup haber ilettdi

Görün alçaklığı **kim** kibre n’itdi”

Tevazunun kibre ne yaptığını görmesi için casus, akla varıp haber ilettdi.

254. “Ne nasîhât diyeyin gayrı bundan

Ki kulam dimeye kulluk umıdan”

Kulluğunu unutan kulum demesin diye bundan başka ne nasihat vereyim.

374. “Kılup feryâd didi kogıl vireyim

Ki ‘öşrin mâlumun ben çıkarayım”

(Kârûn) Feryat edip dedi: Malımın zekâtını çıkarmak için bırak, vereyim.

413. “Çü âgâz itdi **kim** sözünü diye

Kulak duttdi ‘akıl ol kelecıye”

Akıl o söze kulak verip dinledi, çünkü sözünü söylemek için (konuşmaya) başladı.

7.3. Yardımcı Cümlelerin Tümleci (Zarf) Olanlar:

246. “Gelün **kim** bir tanışık tanışalum

Bu halvet yir degül kanda kaçalum”

Dost olup tanışmak için gelin, zira burası yalnızlık yeri değil, nereye gidelim.

7.4. Yardımcı Cümlelerin Yer Tamlayıcısı Olanlar:

25. “Sakıngıl kim bulardan olmayasın

Ki nefis dîvânına yazılmayasın”

Nefis defterine (günah) yazılmasın diye bunlardan olma ve sakın.

591. “Togurlık göstere göz bakışına

Ki senden cümle yavuz iş taşına”

Bütün kötü işlerin senden uzaklaşması için göz, bakışına doğruluk göstere.

7.5. Yardımcı Cümlelerin Yükleme Olanlar:

96. “Gerek cânlu kişi cânın sakına

Ki taksîr itmeye kendü hakına”

Kendi hakkında kusur etmemesi için, canlı kişi canını sakınmalı.

263. “Hayıf ol kişiye kala bu yoldan

Düriş **kim** kurtulasın sen bu hâldan”

Bu yoldan geri kalan o kişiye yazık, sen bu hâlden kurtulmak için çalış.

383. “Kadı şarteyledi ‘öşrini vire

Bi-çârelik nasîbin **kim** gidere”

(Kârûn) *Biçare nasibini gidermek için zekâtını vermeye çok yemin etti.*

474. “Çü düzdi dost şehirin eyledi rast

Ki dirlik itmege dostıla peyvest”

Dost ile kavuşup yaşamak için dost ilini tertip ettiği zaman düzgün yaptı.

8. Yardımcı Cümleyi Şart İlgisiyle “-sA” Anlamıyla Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Temel cümlelerin faaliyetinin koşulunu ifade eden cümlelere şart cümlesi denir. Bu cümleler, temel cümleye genellikle doğrudan bağlandıkları için Eski Anadolu Türkçesinde *ki* ve *kim*'li örneklerine çok fazla rastlanmaz (Savran 2003: 233). Ancak insanlara öğüt vermeyi amaçlayan Risâletü'n-Nushiyye'de şartlı cümle yapısı sıkça kullanılmıştır. Zira eserde *ki* ve *kim*'in şart anlamını taşıdığı 16 cümle tespit edilmiştir. Şart cümlelerinin bazen istek kipinde kullanıldığı da görülmektedir.

16 cümlelerin 2'sinde yardımcı cümle, temel cümlelerin nesnesi durumundadır. Bu 2 cümlede de *kim* yardımcı cümlelerin yüklemine bağlıdır. 14 cümlede ise yardımcı cümle, temel cümlelerin tümlecidir. *Ki* ve *kim* bu cümlelerin 1'inde yardımcı cümlelerin öznesi, 2'sinde nesnesi, 1'inde tümleci, 8'inde yer tamlayıcısı, 2'sinde de yüklemidir.

8.1. Temel Cümlelerin Nesnesi Olanlar:

8.1.1. Yardımcı Cümlelerin Yüklemi Olanlar:

271. “Çü câsûs bu sözi 'akla irürdi⁴

Niçe **kim** varıdı haber degürdi”

Casus bu sözü akla ulaştırdığı zaman, ne kadar şey varsa haber verdi.

311. “Ne işün **kim** ola sabır bitürür

Seni ulu sa'âdete yitürür”

Sabır, ne işin olsa bitirir, seni ulu saadete kavuşturur.

8.2. Temel Cümlelerin Tümleci (Zarf) Olanlar:

8.2.1. Yardımcı Cümlelerin Öznesi Olanlar:

265. “Sarây süpürmedüm kim gele bize

Begenmez mi **ki** ferrâş gele düze”

Sarayı süpürmedim, bize kim gelir; hizmetçi gelip dizse beğenmez mi?

8.2.2. Yardımcı Cümlelerin Nesnesi Olanlar:

326. “Hasûd eli anuçün irmez işe

Kime **kim** kuyı kaza kendü düşe”

Kime kuyu kazarsa kendi düşer, onun için hasetçinin eli bir işe ermez.

⁴ Bu beyitte iki yardımcı cümle vardır. *Çü* bağlacı bağlı olduğu yardımcı cümleyi tümleç (zarf) ilgisiyle yardımcı cümleye bağlarken, *kim* bağlacı *niçe* kelimesiyle birlikte kullanılarak bağlı olduğu yardımcı cümleyi nesne ilgisiyle temel cümleye bağlamaktadır.

457. “Şu **kim** ahvâlini yarına kodı

Eliyle öz başına koydı odı”

Şu kişi hâlini yarına koyarsa, ateşi kendi başına eliyle koymuştur.

8.2.3. Yardımcı Cümlelerin Tümlenci Olanlar:

408. “Kimün **kim** buhlıla bilindi hâli

Narıla kurtulmaga yok mecâli”

Kimin hâli cimrilikle bilinirse, ateşten kurtulmaya mecali yoktur.

8.2.4. Yardımcı Cümlelerin Yer Tamlayıcısı Olanlar:

219. “Kişi **kim** ma‘şûkaya esrimeye

Dalâlet almış anı ne dimeye”

Kişi sevgiliye kendini adamazsa; sapmıştır, ona bir şey demeyesin.

253. “Kaçan şol bir sipâhî ma‘zul olur

Ki sultân kullığında ol kul olur”

Her ne zaman sultanın kulluğunda kul olursa, bir sipahi azledilmiş olur.

280. “Şunun **kim** dünyada sabr ola yârı

Safâ vü zevk olur her lahza kârı”

Şu kişinin dünyada yâri sabır olursa, kârı her zaman zevk ve safa olur.

305. “**Ki** her kimde olursa sabr hâli

Olusar hayrıla anun me‘âlî”

Sabr hâli her kimde olursa onun sonu hayır ile olur.

346. “Şu **kim** yoldaşına hıyânet eyler

Kime yoldaş olursa la‘net eyler”

Kişi yoldaşına ihanet ederse, kime yoldaş olsa (buna) lanet eder.

406. “Kişi **kim** Hak yolundan taşra dura

Dutup boynına kendü zencîr ura”

Kişi, Hak yolundan dışarı çıkarsa; tutup kendi boynuna zincir vurur.

463. “Hisâbın her kişi **kim** bunda virdi

Gümânsuz bil kim ol Hakk’ına irdi”

Kişi hesabını burada verse, şüphesiz onun Hakk’ına kavuştuğunu bil.

482. “Kimün **kim** agz’inde gaybet ola

Sorusuz cümle yirde ol mât ola”

Kimin ağzında giybet olsa sorgusuz her yerde yenilir.

8.2.5. Yardımcı Cümlelerin Yükleme Olanlar:

189. “Nereye **kim** varam başlar kesilir

Kime buşarısam olukdem ölür”

*Nereye **varırsam** başlar kesilir, kime öfkelensem o zaman ölür.*

196. “Nereye **kim** varam ot bitmez anda

Çü naktoldı kime derd yitmez anda”

*Nereye **varsam** orada ot bitmez, zira kimi çıkardıysam onda dert bitmez.*

9. Yardımcı Cümleyi Tarz İlgisiyle “-ken”, “-ArAk”, “-dİĞI gibi” Anlamlarıyla Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Temel cümledeki hareketin nasıl ve ne şekilde yapıldığını anlatan cümlelere tarz cümlesi denir (Savran 2003: 231). Türk dilinin belirli bir devrinden sonra ve belirli alanlarında gelişen *-ArAk* eki, asıl fiilden daha önce veya onunla aynı zamanda yapılan, fiildeki eylemin tarzını gösteren bir zarf-fiil ekidir (Korkmaz 2017: 128). *-ken* zarf-fiil eki de genellikle hâl zarfı olarak kullanılır (Ergin 1998: 347). Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* ve *kim* bağlaçlarının tarz ilgisiyle yardımcı cümleyi temel cümleye bağladığı 7 örnek tespit edilmiştir.

Bu 7 örneğin tamamında *ki* ve *kim*'in bağlı olduğu yardımcı cümle, temel cümledeki (zarf) durumundadır. *Ki* ve *kim* aynı zamanda bu cümlelerin 1'inde yardımcı cümledeki öznesi, 1'inde nesnesi, 1'inde tümleci, 2'sinde yer tamlayıcısı, 2'sinde de yüklemidir.

9.1. Yardımcı Cümledeki Öznesi Olanlar:

462. “**Ki** bunda bitmeyen iş anda bitmez

Sagır mı kulagun niçün işitmez”

*Burada bitmeyen iş orada **bitmezken** kulağın sagır mı, niçin işitmez?*

9.2. Yardımcı Cümledeki Nesnesi Olanlar:

391. “**Ki** oddan zencir ider(ler) malını

Kamu 'âlem göre anun halını”

*Malını ateşten zencir **yaparak** cümle âleme onun hâlini gösterirler.*

9.3. Yardımcı Cümledeki Tümleci Olanlar:

564. “Avarasın dahı ilün-günün yok

Ki öz 'özümlü bir düzgünün yok”

*Kendi kusurunla bir düzgün (işin) **olmadığı gibi** avaresin, ilin günün bile yok.*

9.4. Yardımcı Cümledeki Yer Tamlayıcısı Olanlar:

109. “Şular **kim** ol gönülden taşra kala

Nasîbin aldurur ayruk ne ala”

*Şunlar, o gönülün dışında **kalarak** nasibini kaptırır. Şunlar başka ne alabilir? (Şunların eli boş kalır.)*

266. “**Ki** bunca dürlü mühmel bu sarâyda

Gele bize diyü dostı kim ayda”

*Bunca ihmal edilmiş bu sarayda bize gel **diyerek** dostu kim çağıra?*

9.5. Yardımcı Cümlelerin Yüklemleri Olanlar:

528. “**Ki** gözdür kıymez ider her metâ’a

Ya kıymetsüze kim aydur bizâ’a”

*Her eşyaya değer biçen **gözken** kıymetsiz şeyin değerli olduğunu kim söyler?*

598. “İ gâfil bil ki ‘ömrün geçesidir

Ecel **kim** ire ‘aybun açasıdır”

*Ey gafil ömrünün geçeceğini bil, ecel **gelerek** ayıbını meydana çıkaracaktır.*

10. Yardımcı Cümleyi Zaman İlgisiyle “-diğI zaman”, “-ken” Anlamlarıyla Temel Cümleyle Bağlayan Örnekler:

Temel cümledeki iş ve oluşun zamanını bildiren yan cümlelere zaman cümlesi denir (Aktan 2006: 57). –*ken* zarf-fiil eki hareketin gerçekleştiği sırayı göstererek bir zaman ifade eder. Bu ek cümlede durum zarfının yanında zaman zarfı da olabilir (Ergin 1998: 347).

Risâletü’n-Nushiyye’de *kim* bağlacının zaman ifade ettiği 6 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerin 6’sı da yardımcı cümleyi tümleç ilgisiyle temel cümleyle bağlamaktadır. 3 örnekte *kim* bağlacının bağlı olduğu öge aynı zamanda yardımcı cümlelerin öznesi, 1 örnekte yer tamlayıcısı, 2 örnekte ise yüklemidir. Zaman bakımından incelendiği zaman 5 cümlede temel cümle ile yardımcı cümle eylemlerinin eş zamanlı olduğu görülmektedir. *Kim*’in yardımcı cümlelerin yüklemi olduğu 1 cümlede ise yardımcı cümle eylemi temel cümleden önce gerçekleşmiştir.

2 örnekte *kim* bağlacı “kaçan” kelimesiyle birlikte –*diğI zaman* anlamında kullanılırken, 2 örnekte de aynı anlamı tek başına karşılamaktadır. 1 örnekte ise *kim* bağlacı “niçeme” kelimesiyle birlikte –*ken* anlamındadır.

10.1. Yardımcı Cümlelerin Öznesi Olanlar:

103. “Sana kibr ü hevâ ne vefâ kıla

Vay ol gününe **kim** nakşun yıkıla”

*Vücutun **bozulduğu zaman** (toprak olduğu zaman) kibir ve hevesin sana faydası olmaz, o güne yazık.*

323. “Mazarrâtdan niçeme **kim** o kaçar

Eved tohmını bitmez yire saçar”

*O (hasetçi), nice tohumu bitmez (çorak) yere **saçarken** zarardan ne kadar kaçabilir?*

547. “Kaçan **kim** göz gönülden togru baka

İşitmez kulaguna Hakk’ı çaka”

*Göz gerçekten gönülden **baktığı zaman** kulağı işitmez, Hakk’a erişir.*

10.2. Yardımcı Cümlelerin Yer Tamlayıcısı Olanlar:

523. “Kişi **kim** kendözine ola düşman

Ana dost olması pes ola gümân”

*Kişi kendisine düşman **olurken**, o hâlde onunla dost olması şüphelidir.*

10.3. Yardımcı Cümlelerin Yüklemi Olanlar:

282. “Kaçan **kim** olasın bu sabrıla sen

‘Acebdür olasın sonra peşîmân”

*Sen bu sabrıla **olduğun zaman**, sonra pişman olman şaşılacak şeydir.*

553. “Söze yol yok durur **kim** söylene boş

Meger söz hak ola hem hak ola gûş”

*Boş **söylenildiği zaman** söze yol yoktur, oysa hem sözün hem de işitmenin hak olması gerekir.*

11. Yardımcı Cümleyi Soru İlgisiyle “niçin” Anlamıyla Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* bağlacının cümleye soru anlamı kattığı 1 örnek tespit edilmiştir. Bu cümlede de *ki*'nin bağlı olduğu yardımcı cümle, temel cümlelerin tümlecidir. Aynı zamanda *ki*'nin bağlı olduğu öge yardımcı cümlelerin yüklemi durumundadır.

11.1. Yardımcı Cümlelerin Yüklemi Olanlar:

329. “Bu ne hâldür sana iy faydasuz cân

Ki yokdur gayretün iy kaydasuz cân”

*Ey faydasız can senin bu durumun nedir? **Niçin** gayretin yoktur ey kararsız can?*

12. Yardımcı Cümleyi İstisna İlgisiyle “sadece”, “ancak” Anlamlarıyla Temel Cümleye Bağlayan Örnekler:

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* bağlacının istisna ilgisiyle yardımcı cümleyi, temel cümleye bağladığı 2 örnek bulunmaktadır. Bu örneklerde yardımcı cümle aynı zamanda temel cümlelerin tümleci durumundadır. Ayrıca örneklerden birinde *ki*, bağlı olduğu yardımcı cümlelerin öznesi, diğerinde ise yer tamlayıcısı durumundadır.

12.1. Yardımcı Cümlelerin Öznesi Olanlar:

583. “**Ki** togru hâlini yarına koymaz

Bugün yarın dimek ol hâle uymaz”

*Bugün yarın demek o hâle uymaz, **sadece** doğru (kişi) hâlini yarına bırakmaz.*

12.2. Yardımcı Cümlelerin Yer Tamlayıcısı Olanlar:

544. “Dimek gördüğünü gaybet bu mutlak

Ki perdelülere sâbit degül Hak”

*Gördüğünü söylemek şüphesiz gybettir, **ancak** (gözleri) perdelilere Hak ispat edilmiş değildir.*

13. Başka Bir Sözcüğü Pekiştirmek İçin Kullanılan Örnekler:

Ki ve *kim* bağlaçları bazen başka kelime ya da ekleri pekiştirmek ya da kuvvetlendirmek için de kullanılabilir. Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* ve *kim* bağlaçlarının pekiştirme amacıyla kullanıldığı 6 örnek tespit edilmiştir.

13.1. “-SA” Şart Ekini Pekiştirmek İçin Kullanılan Örnekler:

324. “Ne **kim** işlerise kendüye ziyân

Kim olur kendözine eyle kıyan”

Her ne işlerse kendine ziyandır, kendi kendine böyle kıyan kim olur?

588. “Neye **kim** bakarısan ol yüzündür

Kime ne sanurısan kendözündür”

Her neye bakarsan o kendi yüzündür, kimin hakkında ne düşünürsen kendi özündür.

13.2. “Zirâ” Bağlacını Pekiştirmek İçin Kullanılan Örnekler:

458. “**Ki** zirâ pâdişâhun bunda hâzır

Ne işün var deye ferdâda âhır”

Yarın ahirette ne işün var dese (ne yapacaksın)? Zira Padişahın burada hazır.

13.3. “-Medün” Zarf-fil Ekini Pekiştirmek İçin Kullanılan Örnekler:

251. “**Ki** ‘ömrün geçdi bire bir dimedün

Bu bir sözi edeble söylemedün”

Doğruya doğru demeden ömrün geçti, bir sözü edeple söylemedin.

13.4. “İla” Edatını Pekiştirmek İçin Kullanılan Örnekler:

480. “**Ki** gaybet cânıla kadîmi degül

Ki gaybet kandasâ âdemi degül”

Gıybet can ile ezeli değildir ve gıybet kimdeyse insan değildir.

13.5. “Anunçün” Edatını Pekiştirmek İçin Kullanılan Örnekler:

443. “Anunçün **kim** tecellî balkır ana

Kayıkmaz zerrece ol degme yana”

O zerre kadar hiçbir yana meyletmez, onun için tecellinin parıltısı ona (vurur).

14. İki Cümle Arasında “belki” Anlamıyla ve İhtimal İfadesiyle Bağlantı Kuran Örnekler:

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* ve *kim* bağlaçlarının *belki* anlamıyla ve ihtimal ifadesiyle iki cümle arasında bağlantı kurduğu 2 örnek bulunmaktadır.

382. “Girü feryâd ider bu kez beni kon

Bolay **ki** olayıdı tâli'üm ön”

(Kârûn) Tekrar feryat etti: Bu kez beni bırakın, belki talihim öncekinden iyi olur.

552. “Ayrugı söyleyen özin unıdır

Dimegil ayrugı **kim** ‘âsi hûdur”

Başkasını söyleyen kendini unuttur, başkasına söyleme belki asi huyludur.

15. İki Cümle Arasında “ve” Anlamıyla Bağlantı Kuran Örnekler:

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* ve *kim* bağlaçlarının ve anlamıyla iki cümle arasında bağlantı kurduğu 13 örnek bulunmaktadır.

25. “Sakingıl **kim** bulardan olmayasın

Ki nefis dîvânına yazılmayasın”

Nefis defterine (günah) yazılmasın diye bunlardan olma ve sakın.

144. “**Ki** dîn dutanlarun siccîn nesidür

Ye kibr ü kîn olıcak dîn nesidür”

Din yolunu tutanların siccîn (cehennem vadisi) nesidir ve kin ile kibir ehlinin din nesidir?

174. “Aşaklıkla kanâ'at hoş yâr oldı

Ne **kim** isterisen anda var oldı”

Tevazu ile kanaat iyi dost oldu ve ne istersen onda var oldu.

256. “Tamâm olsa işün yir-gök senündür

Ne **kim** dilerisen dilek senündür”

İşin tamam olsa yer gök senindir ve neyi dilerisen dilek senindir.

257. “**Ki** ‘âlem cismine sen cân olasın

Yir ü gök olmaya sensüz tolasın”

Bu âlem cismine sen can olasın ve yer ile gök sensiz olmaya, sen dolasın.

363. “Bu dünyâ turalı ni‘met bayağı

Ki eksilmedi hiç bir dane dahı”

Bu dünya durdukça nimeti çoktur ve bir tane bile eksilmedi.

439. “**Ki** yüz bin da‘vî kılan ana irmez

Anun izi-tozını kimse görmez”

Yüz bin dava kılan ona ulaşamaz ve onun tozunun izini kimse göremez.

477. “**Ki** bin er şehr içre el bir itdi

Haricîler sürilüp-el bir itdi”

Bin kişi şehir içinde el birliği yaptı ve Haricîleri sürüp eli bir yaptı.

478. “**Ki** ma‘mûr oldı şar düşmân sınıkdı

Bizüm tapucılar havâya çıkdı”

Düşman yenildi ve şehir bayındır oldu, bizim hizmetçilerimiz havaya uçtu.

480. “Ki gaybet cânla kadîmi degül

Ki gaybet kandasâ âdemi degül”

Gıybet canda ezeli değıldir ve gıybet kimdeyse insan değıldir.

486. “Şu **kim** ol kapuya hâcâta vardı

Neyise maksûdı anı başardı”

Şu (kişi), o kapıya istekleri için vardı ve isteğı ne ise onu başardı.

492. “Tamarlarına cümle saykal urgıl

Ki her birine bir kulluk buyurgıl”

Tüm damarlarına cila vur ve her birisine bir kulluk buyur.

596. “Ol uğrı didüğüm şeytândur gezer

Kim dem-be-dem içünde fitne düzer”

O hırsız dediğim şeytandır gezer ve durmadan içinde fitne dizer.

16. İki Cümle Arasında “bile”, “da”, “de” Anlamlarıyla Bağlantı Kuran Örnekler:

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* bağlacının *da / de, bile* anlamıyla iki cümle arasında bağlantı kurduğu 2 örnek bulunmaktadır.

130. “Dirîgâ sen seni hiç bilimedün

Niçe kulsın **ki** kulluk kılımadun”

*Ne yazık! Sen kendini hiç bilemedin, nasıl kulsun **da** kulluk edemedin?*

278. “Görilmez oldu ol izi belürmez

Niçe izi **ki** hiç tozu belürmez”

*Görülmez oldu öfke, izi görünmez; ne izi, tozu **bile** görünmez.*

17. İki Cümle Arasında “fakat”, “ama” Anlamlarıyla ve Zıtlık İfadesiyle Bağlantı Kuran Örnekler:

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* ve *kim* bağlaçlarının *fakat, ama* anlamıyla ve zıtlık ifadesiyle iki cümle arasında bağlantı kurduğu 3 örnek bulunmaktadır.

237. “Bu zerkıla bezedün taş divârun

Ki aldı mekr eli içerü şarun”

*Bu riyayla dış duvarını süsledin **fakat** hırsızlar şehrin içindekini aldı.*

348. “Togırlık bekleyene buhul irmez

Hasûd hod **kim** durur hiç anı görmez”

*Doğruluk gözetene cimrilik ermez, **fakat** kendi hasetçi olan bunu hiç görmez.*

538. “Cânı yok kişinün uykusu kanmaz

Ki cânlu barmagın uykuya banmaz”

*Canı olmayan kişi uykuya doymaz, **fakat** canı olan (kişi) parmağını uykuya batırmaz.*

18. Açıklama İşleviyle İki Nokta (:) Yerine Kullanılan Örnekler:

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* ve *kim* bağlaçlarının *iki nokta (:)* yerine ve açıklama işleviyle kullanıldığı 9 örnek bulunmaktadır.

152. “İşit imdi ‘akıl bir ne dir ana

Ki alçaklık durur meded cânuna”

İşit şimdi akıl ne der ona: Canına yardım edecek olan tevazudur.

164. “**Ki** her bir mevcde bir kân bulasın

Dür ü yâkûtıla mercân bulasın”

Her dalgada bir kaynak bulasın: inci, yakut ile mercan bulasın.

212. “‘Özür gösterdi **kim** ben bir kişiyem

Fülân dirler bana fülân işiyem”

Özür diledi: Ben bir kişiyim, filan derler bana filanın eşiyim.

259. “Niçe devrân **kim** anda rahle urdun

Okuyup ‘asr u âyet yolda turdun”

Bu nasıl devran: Onda rahle kurdun? Asr ayetini okuyup yolda durdun.

300. “Göre sabrıla Yûsuf neye irdi

Ki sabrun acısı helvâya irdi”

Sabrıla Yusuf neye ulaştı gör: Sabrın acısıyla helvaya ulaştı.

316. “Sa’âdet istesen sabrı güzin gör

Ki ‘Va’llâhu mu’înü’s-sâbirin’ gör”

Mutluluk istersen sabrı seçkin gör, gör ki: “Allah sabredenlerle beraberdir.”

334. “Süleymân gibi mâlik olmayasın

Hakîkâtür **ki** bunda kalmayasın”

Süleyman gibi sahip olamazsın, gerçek şudur: Burada kalamazsın.

377. “Didi **ki** bunca mâlı virimeyem

Meger kim yir yüzinde yürimeyem”

(Kârûn) Dedi: Bunca malı veremem, zira (verirsem) yeryüzünde yürüyemem.

534. “Göz oldur **kim** müdâm ol cânı göre

Farîzadur kula sultânı göre”

Göz şudur: Devamlı o canı görür; kula, Sultan’ı görmek farzdır.

Sonuç

Risâletü'n-Nushiyye'de *ki* ve *kim* bağlaçları oldukça fazladır. 600 beyitten oluşan eserde *ki* ve *kim* sözcükleri 136 defa bağlaç göreviyle kullanılmıştır. Bu da neredeyse her 4 beyitte 1 defa bu bağlaçların kullanıldığını göstermektedir. Bunların 80'inde *ki* ve *kim* temel cümlelerin tümleci, 14'ünde nesnesi, 3'ünde öznesi, 4'ünde yüklemi durumundadır. 6 örnekte başka sözcükleri pekiştiren *ki* ve *kim*, 2 örnekte de ihtimal bildirmektedir. 13 örnekte *ve* anlamıyla 2 örnekte ise *da / de* anlamıyla cümleler arasında ilişki kurmaktadır. 3 örnekte zıtlık ifadesiyle cümleleri birbirine bağlarken, 9 örnekte de açıklama işlevi üstlenmiştir.

Ki ve *kim* bağlaçları yardımcı cümlelerin 32 defa öznesi, 14 defa nesnesi, 15 defa tümleci, 20 defa yer tamlayıcısı ve 20 defa de yüklemi olarak kullanılmıştır.

Eserde toplamda 17 farklı görevde kullanılan *ki* ve *kim*, 25 defa ile en fazla sebep ilgisi kurmuştur. Sebep-sonuç ilişkisi kurmak için Türk dilinde sıkça kullanılan *ki* ve *kim* bağlaçlarının insanlara öğüt vermeyi amaçlayan bir eserde bu kadar sık bulunması doğaldır.

Ki ve *kim* bağlaçları eserde 16 defa şart, 13 defa sonuç, 12 defa amaç, 7 defa tarz, 6 defa de zaman ilgisi kurmuştur. Bu cümlelerin çoğunda *ki* ve *kim*'in temel cümlelerin tümleci olması dikkat çekicidir.

Etik Beyan

“Risâletü'n-Nushiyye'de *Ki / Kim* Bağlaçlarının Kullanılışı” adlı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; ULAKBİM TR Dizin 2020 ölçütlerine göre çalışmada etik kurul onayını gerektiren herhangi bir veri toplama ihtiyacı duyulmamıştır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan (2005). *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aktan, Bilal (2006). “Nehcü'l-Ferâdis'in Cümle Yapısı ile ‘Takı’ ve ‘Kim’ Bağlaçlarının Kullanılışı”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 47-61.
- Eckmann, Janos (1959). “Çağatayca Yardımcı Cümleler”. *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten 1959*, 7: 27-58.
- Ergin, Muharrem (1981). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ergin, Muharrem (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Korkmaz, Zeynep (2017). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, Mustafa (2004). “Eski Türkiye Türkçesinde *ki/kim* Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 31: 243-255.
- Sağlam, Soner (2017). “Risâletü'n-Nushiyye ve Vagz-ı Azat'ta Nefis Terbiyesi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27: 349-362.
- Savran, Hülya (2003). “Eski Türkiye Türkçesinde Kim Bağlaçlı Yardımcı Cümleler”. *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten 1999*, 47: 225-238.
- Tatçı, Mustafa (1991). *Yunus Emre Dîvânı, Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Tatçı, Mustafa (2008). *Yunus Emre Divanı ve Risâletü'n-Nushiyye*. İstanbul: H Yayınları.
- Tokatlı, Suzan (2005). “Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde ‘Ki’, ‘Kim’ Bağlama Edatı ve İlgili Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklelediği Görevler”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6: 133-148.
- Tulum, Mertol (1978). *Sinan Paşa – Ma’arif-nâme, Metin ve Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.